

YUSUF TURSUNOV,
filologiya fanlari nomzodi,
O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi
Davlat adabiyot muzeyi katta ilmiy xodimi

NAVOIYNING “MU’TAMAD ANIS VA MU’TAMAN JALIS”I

Annotatsiya: Maqolada Xondamirning “Makorimu-l-axloq” va Zayniddin Vosifiyning “Badoye’ ul-vaqoye” asarlarida xoja G’iyosiddin Muhammad Dehdor bilan bog’liq voqealar keltirilgan. Shu bilan birga, uning Alisher Navoiyga yaqinligi dalili sifatida “Munshaot”dagi maktub berilgan hamda uning fe’l-atvori xususiyatlari ko’rsatilgan.

Kalit so’zlar: Navoiy, amir, sulton, maktub, ruboiy, masnaviy, hikoya, hofiz G’iyosiddin Muhammad Dehdor, ishonchli kishi, zakiylik kamolati.

Аннотация: В статье приведены случаи из “Макариму-л-ахлак” Хондамира и “Бадоеъ ул-вакоеъ” Заниддина Васифи, которые связаны с ходжа Гиясиддином Мухаммад Дехдаром. Наряду с этим в качестве доказательства его близости с Алишером Навои даётся из “Муншаот”, а также показаны качества его характера.

Ключевые слова: Навои, эмир, султан, письмо, рубай, месневи, рассказ, хафиз Гиясиддин Мухаммад Дехдар, доверенное литсо, совершенство пронитсательности.

Xondamirning “Makorim ul-axloq”ida Astrobod viloyati bilan bog’liq shunday hikoya mavjud: “Bir vaqtlar zafar bayroqli sohibqiron tomonidan Astrobod viloyatini idora qilish sulton Badiuzzamon mirzo qo’liga topshirilgan edi. Kunlardan bir kuni saodatli shahzoda sayr qilib yurgan paytda xush xulqli Amir Navoiy mulklaridan bo’lgan Xayrobod qishlog’iga kelib qoldi. Bu yerda yashovchilarning fe’l-atvorini yoqtirib qolib, orzu-havas yuzasidan: “Yo rab, hazrati sultonning yaqin do’stidan bu qishloqni biror kishi vositachi bo’lib bizga sotib olib bersa nima bo’ladi”, degan gapni aytib qoldi. Bu yig’inda Amir xizmatchilari jumlasidan bo’lgan xoja G’iyosiddin Muhammad

Dehdor hozir edi. U kishi bu so’zni eshitib, arz qildi: “Valine’matim va maxdumimga mening yaqinlik va noibligim shu qadarki, ul hazratning mol-u ashyosini istagancha tasarruf qilishim mumkin. Endilikda ul kishi taraflaridan bu qishloqni shahzodaga tortiq qildim”. Sulton Badiuzzamon Mirzo xursand bo’lib, hazil tariqasida mazkur xojaga tizza urib qo’ydi. (1, 99)

Aftidan, Navoiy mazkur viloyat hokimligini o’z istagiga ko’ra topshirishga muvaffaq bo’lib, poytaxt Xirotda qaytgan bo’lsa-da, bu chekka hududda unga tegishli yer-u mulklari bo’lgan va ularni tayinli kishilari, chunonchi, G’iyosiddin Muhammad Dehdor degan shaxs nazorat qilib, boshqarib turgan.

E’tiborlisi shundaki, ushbu shaxs bilan Navoiyning ijtimoiy-siyosiy faoliyatida bot-bot to’qnash kelamiz, albatta, turfarroq ko’rinishdagi nomlarda: “xoja Dehdor”, “xoja G’iyosiddin Dehdor”, “xoja G’iyosiddin Muhammad Dehdor”, “xoja Hofiz G’iyosiddin Muhammad Dehdor tarxon” kabi.

Navoiyning betakror xislatlar sohibi bo’lgan bu inson bilan tanishuvi Zayniddin Vosifiyning “Badoye’ ul-vaqoye” asarida keltirilgan. Unda hikoya qilinishicha, Ozarbayjondan Xurosonga kelgan xoja Hofiz G’iyosiddin Dehdor Amir Alisher bilan uchrashishni maqsad qilgan. Bu ishini u Alisherning birorta nadimi orqali amalga oshirmoqchi bo’lgan. Biroq undagi noyob qobiliyatlarni ko’rgan o’sha noiblar g’ayirlik qilishib, bu maqsadga erishuviga monelik qilishadi. Kutilmaganda bir kuni bog’ sayriga kirgan Navoiy bu musofir bilan tasodifan to’qnash keladi va kimligini surishtiradi: “Bobo, siz kimsiz, qayerdansiz? Mening huzurimga nimaga kelyapsiz?” Hofiz tiz cho’kib, dedi: “Men o’zimni ta’rifi jome’ va mone’ qilish uchun kelmoqdaman!” Mir bu g’alati so’zni eshitib, dedi: “Yaqinroq keling, gapingizdan hayronman. Ba-

yon qiling-chi, nima u “Ta’rifi jome’ va mone”, deganingiz?” U dedi: “Avvalo, men hofizman, Qur’onni yetti qiroat bilan o’qiy olaman. Asharani o’qisam, eshitgan kishilar shavq-u zavqqa to’ladi, bir-ikki bayt she’r ham ayta olaman; ashula aytamanki, undan ishtiyoqmandlar yoqa yirturlar, shavq qanotida ko’k gumbazi uzra parvoz qilurlar. Yana qissaxondirman. Amir Hamza, Abomuslim, Dorob qissalarini bir nav’i o’qiyman. Uni eshitgan olam so’z ustalari og’izlariga sukut muhrin solurlar. Yana muqalliddurman! Hamma biladi, bu ishda menga teng keladigani yo’q. Yana tolibi ilmman. Fozillar qaysi ilmdan so’z ochmasin, o’sha ilmda mening peshvoligimga tan berurlar. Yana dallok (xodimchi)likda mahorat-u quvvatim bor. Kimning badanida ozori yo zadasi bo’lsa, xamirdan qilni so’g’irgandek olib tashlayman. Yana tabboxman. Oshu taomlar ixtiro qilganmanki, hech barchi uning nomini bilmaydi”.

Mir hayron bo’lib qoldi. Dedi: “Ey aziz, bu sen aytgan narsalardan biri amalga oshadigan bo’lsa, sendek menga anis-u jalis olamda bo’lmaydi”. Suhbat vaqtida mavlono Muhammad Badaxshiy mavlono Sohibdoroğa dedi: “Bu haligi bizning yonimizga kelgan odam emasmi, Mir mulozimatiğa vasila izlab?” Mavlono Sohibdoro, ha, o’sha, bizga o’xshaganlarning jon-u diliga ofat-u balo, dedi.

Mir ovoz berdilar: “Azizlar, kiringlar. Hech eshitmagan va hayolingizga kelmagan maqolatlardan eshitinglar!” Hamma jam’ bo’ldi. Mir Hofiz G’iyosiddinga dedi: “Lof-u da’vo qilding. Endi izhorini qill”

Hofiz avvalo Qur’ondan ashara o’qidi. Majlis ahlining hushini oldi. Keyin g’azal o’qidi. Ashula boshladi – do’st-u dushmani uning ovozigā ofarinlar aytishdi. Amir Hamza qissasini boshladi. Keyin o’zi aytgan bir dostonni o’qidi va majlis ahlining xushi yo’qoldi. Uni to’gatib Abomuslim qissasini o’qidi – hammani sehrlab qo’ydi. Majlis oxirida Dorob qissasini o’qidi. Bog’bon bilan uning g’ulomi shu yerda turishgan edi. Ularning taqlidini qilib, hammani kuldirdi, ba’zilarga shunday ta’sir qildiki, kulaverib yumalab qoldilar...

Har kim har kimdan bahs qildi. Bularga ham javob berdi. Hammadan g’olib keldi... Keyin, Mirning buyrug’i bilan o’n bosh qo’y keltirdilar. Boshqa kerakli asboblar ham keragicha hozirlandi. Hofiz tabboxlik qildi. Ovqati hammaga yoqib tushdi. Shu bo’ldi-yu u Mirga yaqin bo’lib qoldi. Biror odam uningchalik yaqin bo’lolmagandi. (1, 112-113)

Keltirilgan ma’lumotda ta’kidlanayotgan holat – Hofiz G’iyosiddin Muhammad Dehdorning “Navoiyga yaqin odam bo’lib qolganligi, biror

odam uningchalik yaqin bo’lolmagan”ligini isbotlovchi qator dalillarni keltirish mumkin.

Navoiy “Munshaot”ida davlat manfaatlariga doir ma’lumotdan iborat qimmatli maktub bor. Yuksak vasf va oliy tilaklar tarzida bitilgan bu maktubning Sulton Husayn Boyqaroga yo’llanganligi, shubhasiz.

Ruboiyya:

*Ey toyiri davlat, aylasang azmi visol,
Bu chok ko’ngulni uz, urubon changol,
Bo’lsin birisin aylasang to’ma halol,
Qolg’an birisini itlari ollig’a sol.*

Qulluq duodin so’ngra arzadosht ulkim, bu bandanikim, ul dargoh qullug’ining havosi yor-u diyordin nufur va ul borgoh xidmatining muddaosi sabr-u qarordin mahjur qilib, bu viloyatda maskan va bu sarhadda ma’man tuttum, shak yo’qki, xulusi aqidam natijasidin erdi. Ham mavkibi humoyundinkim, gardi surmasidin adolat va nusrat ko’zlari ravshan va asokiri mansurakim, tig’lari suyidin fath-u zafar biyoboni gulshandur – bu tarafdagi viloyatda qishloq qildilar.

Masnaviyya:

*Qishingning qori siymi nob bo’lsun,
Sahobi qoqimu sinjob bo’lsun.*

*May ul siym ustida Yoqutti mahlul,
Tutub Yoqutt xat soqiya maqbul.*

*Sen o’l soqiyu ul may birla xushhol,
Ochilg’uncha bahori ayshu iqbol.*

*Bahor o’ldi chu baxti komrondin,
Ani haq aylasun emin xazondin.*

Chun bu tavr davlat muyassar bo’ldi va bu na’v saodat yuz ko’rguzdi – quyosh otashi burjg’a tahvil qilg’ondek, ul saltanat sipehrining mehri jahontobi qishloqqa kirgan komronlig’ning va arslon murg’zorg’a chiqqondek ul xilofat beshasining sheri g’obi buyla toqqa yuzlangan shodmonlig’ning tahniyatini so’rg’ali va bularning zimnida bu bandai xoksor va chokari umidvor o’zining soyir qullar javorig’a kelganin va umum bandalar silkiga kirganin arz qilg’ali mu’tamad anis va mu’taman jalis Xoja Xofiz G’iyosiddin Muhammad Dehdorni ostonbo’sluqqa yiborildi. Umidkim, iltifot ko’ziga maqbul va inoyat nazarig’a mashmul tushgay.

Masnaviyya:

*To jahon bo’lsa, dahr shohi bo’l,
Dahr elining jahonpanohi bo’l.*

*Vasfing ichra ulus tili qosir,
Zotingga Tengri hoziru nozir. (2, 114)*

Maktub mazmunidan anglashilayotgandek, hukmdor topshirig'iga ko'ra Navoiy maxsus kuzatib boruvchi navkarlar hamda oddiy askarlar hamrohligida ko'zlagan viloyatga yetib borgan va belgilangan manzilga o'rnashgan. Bu ayni qish kezlariga to'g'ri kelgan. Qay tarzda yetib kelinganlik xabarini, ehtimolki, yana mahfiy tarzdagi davlat ishlariga dahldor gaplarni yuqoriga, Sulton Husayn Boyqaroga yetkazishni "mu'tamad anis va mu'taman jalis" noib Xoja Hofiz G'iyosiddin Muhammad Dehdorga topshirgan. Zotan, tavsifiy tarzdagi mazkur jumlaning chuqurroq idrok etadigan bo'lsak, u qalban yaqin, ishonchligina emas, hatto kundalik hayotda ma'nan suyanib qolingan, hayotiy muhim ishlarda sirdosh bo'lgan shaxsga nisbatan ishlatilgan.

Xoja Hofiz G'iyosiddin Muhammad Dehdor nomini yana boshqa bir maktubda ham o'qiydiz. Husayn Boyqarodan kelgan nomaga javob tariqasida yozilgan bu maktubda davlat ishlariga doir yana bir muhim xabarni yetkazish uchun mazkur noibni yuborilayotganligi ta'kidlanadi:

"...Bu uchurda Xoja Hofiz G'iyosiddin Muhammad Dehdor tarxon qulluq ehromini bog'lab, azimat qildi. Qaysari Rum iltifotin va ul bobda topqon ahkom holatin arz qilg'usidir.

Ruboiy:

Yo Rab, bo'lsun gardi rahing zevari Rum,

Zotingg'a nasib taxt ila afsari Rum.

Dohili mulkung ichinda yuz kishvari Rum,

Tobe' sipahing xaylida yuz qaysari Rum."

Anglashiladiki, Navoiy o'zi hokimlik qilib turgan viloyatga (bu, albatta, Astroboddir) Turkiya hukmdori lutf ko'rsatib tuhfa yuborganligini va buning natijasida yuzaga kelgan xushnudlik holatini bayon etish (ehtimol, yana boshqa maxfiy tutilishi lozim bo'lgan gaplar ham bordir) uchun o'sha o'zining ishonchli kishisini yuboryapti. Bunda endi yana bir jihatga e'tiborni qaratish o'rinlidir: O'sha noibning bir qadar uzunroq nomiga avvalgi o'rinlardan farqli ravishda "tarxon" so'zi qo'shilmoqda.

Ma'lumki, o'rta asrlarda tarxon yuksak unvonlardan biri bo'lib, u davlat manfaati yo'lida katta xizmatlar ko'rsatgan amaldorlarga berilgan. Tarxon davlat soliqlaridan ozod qilingan bo'lib, hukmdor huzuriga istagan vaqtda kirib chiqadigan, hatto jinoyat qilib qo'ygudek bo'lsa-yu, bunday ish to'qqiz martagacha takrorlansa ham-gunohi kechirilgan shaxs bo'lgan. Demak, Xoja Hofiz G'iyosiddin Muhammad Dehdor ham o'zining oqil-u omilkorligi, hukumat ishlarini sadoqat bilan bajarganligi oqibatida ana shu unvonga sazov-

or bo'lgan. Zotan, Navoiy tomonidan eng muhim va mas'uliyatli ishlarni uning zimmasiga yuklashi Sulton Husayn Boyqaroga ham maqbul kelgan va huzuriga yuborilgan vaqtda uni rag'bat bilan qabul qilgan, qoniqish bilan tinglagan.

Xoja G'iyosiddin Dehdor o'zining uddaburonligi va omilkorligi bilan nafaqat Navoiyning yumushlari va topshiriqlarini, balki hukumat manfaatlariga doir xizmatlarni ham do'ndirib bajarganligi "Ravzat us-safo"da keltirilgan bir voqeadan ham ayon bo'ladi. Unda aytilishicha, tobe viloyat bo'lmish Balx hokimi shahzoda Ibrohim Husayn (Husayn Boyqaroning o'g'li) yonida turgan amir Darvish Ali (Navoiyning ukasi) zimdan hukumatga qarshi isyon tarzidagi rejalar tuzishga kirishadi. Bundan xabar topgan "xoqoni Mansur" – Sulton Husayn Boyqaro qattiq ranjiydi:

"Bir kuni amir Darvish Alining xiloflik qilgani tufayli xoqoni Mansurning sharofatli xotiriga malolat o'tirib, ilhom bayon tillari bilan: "Ajab holat-kim amir Darvish Ali bizning shuncha tarbiyat va inoyatimiz bo'laturib, kufroni ne'matlik tariqini zimmasiga olib, itoatsizlik qildi" dedilar. Fasod ahlidan ba'zilari "Darvish Alining barcha ishlari og'asi amir Alisherning maslahati bilan bo'ladi", deb aytganliklari tufayli xoqoni Mansur o'sha majlisda yana amir Alisherdan ham bir oz shikoyat qiladilar. Shu holda amir Alisher oliy taxt poyasiga kelib, bu so'zlarni aniqlagandan keyin, benihoyat ta'sirlandi va ajablandi.

Shu asnoda farosat va zakiylik kamoloti bodbida asrining tengi yo'q so'zamoli va latifago'ylari sardori hamda hamisha hazilomuz so'zlar va xursandchilikni qo'zg'atuvchi mutoyibotlar sayqali bilan podshohning xumoyun xotiri oynasidan xafalik zangini ketgazuvchi xoja G'iyosiddin Dehdor peshvoz chiqib dedi: "Sultonim, siz xoja qulbachcha kitobdorning beodoblighi sababidan xotirga bunchalik alam kelishiga yo'l qo'ymangiz, men shu lahzaning o'zida Balxga borib uni tamom zanjirlab huzuringizga olib kelaman, deb shart o'ynayman". Xoqoni Mansur undan bu so'zni eshitib kuldi va xoja G'iyosiddin Dehdorga Balxga jo'nashga ijozat berdi.

Xoja G'iyosiddin Dehdor shoshilinch ravishda o'sha kuniyoq amir Darvish Ali bilan uchrashishga jo'nab ketdi. Qisqa vaqtdan keyin zafarli bayroq ham ana shu tarafga qarab ko'tarildi va birin-ketin Murg'ob bo'yiga bordi, undan esa Taxti xotunga kelib tushdi.

Xoja G'iyosiddin Dehdor Balx viloyatiga kelgach, amir Darvish Alini har yo'l bilan malomat qildi, kufroni ne'mat qilganidan cho'chitib, xoqoni Mansurning inoyatidan umidvor qildi. Ul janobga

Yana muxoliflik qilgani uchun nadomat qildi. Amir Darvish Ali xoja G'iyosiddin Muhammad Dehdor bilan zafar hashamatlik mavkib istiqboliga ravona bo'ldi. Humoyun o'rduga uch farsax qolganda xoja ilgariroq oliy darajali xoqon mulozamatiga borib, "kitobdor qulbachchani oliy taxt poyasiga olib keldim, ammo yo'lda kishan va zanjir yasaydigan temirchi topolmaganimdan, endi humoyun farmon sodir bo'lsa, o'rdubozordan kishan va zanjir yasovchi temirchi topsam, olib borib uni zanjirlatib, mulozamatlariga olib kelurman", dedi. Hoqoni Mansur xoja G'iyosiddin Muhammad Dehdorni o'zining podshohona marhamatlari bilan sarbaland qilib, "Darvish Alining jarimalarini avf etdim, endi hech xavotir olmay xizmatimizga kelsin", deb buyurdi. Xoja Dehdor ertasi kuni Taxti xotunga borib, Darvish Alini humoyun borgohga olib keldi va u oliy-hazrat xoqonning qo'llarini o'pish sharafiga muayassar bo'lib, xoqon avvalgidek, unga ulug' amirlar qatoridan joy berib, iltifot ko'rsatdi." (3, 44-45)

Bu xayrli ishning amalga oshishi ikki jihatdan ahamiyatli edi. Birinchidan, Darvish Alining bu nomaqbul ishi tufayli (garchi u akasining saroydagi mavqei yo'lida bu ishga qo'l urayotgan bo'lsa ham) Navoiy va Husayn Boyqarolar o'rtasiga qaysidir darajada sovuqlik tushishining oldi olingan. Ikkinchidan, mamlakatning shimoliy viloyati bo'lmish Balx-dagi osoyishtalik buzilishining yo'li qirqilgan.

E'tibor berilsa, "sultonning ravshan zamirida paydo bo'lgan xiralikni ko'tarish" uchun Xoja Hofiz G'iyosiddin Dehdor isyonchi Darvish Alini bandi qilib olib kelish taklifini hazil libosiga o'rab bayon qilmoqda. Va u ko'zlagan maqsadiga erishadi ham – Husayn Boyqaro mutoyiba tarzidagi so'zamollarcha bildirilgan taklifdan kulib yuboradi va unga rozi bo'ladi. Aytish mumkinki, shoh va qahramonimiz o'rtasida bu kabi zarofatli muloqot avvaldan bo'lib kelgan. Uning qanchalik gapdon va so'zamolligini "Badoye' ul-vaqoye"dagi ilk ma'lumotdanoq payqash mumkin edi.

Xoja Hofiz Dehdorning Abdurahmon Jomiy bilan bo'lgan hazil-mutoyibalari esa boshqacharoq tarzda, ya'ni asosan bir tomonlama bo'lib, yozma ravishdadir. Shundayki, faollik Jomiy tomonida bo'ladi – Xoja Hofiz G'iyosiddin so'z zohir etmaydi, balki qilg'iliq sodir etadi va piri murshidning hajviga "musharraf" bo'ladi. Navoiy o'zining "Xamsat ul-mutahayyirin" asarida keltirishicha, bir kuni Husayn Boyqaro Navoiyning uyida mehmondorchilikda o'tirar ekan, dasturxondagi noz-ne'matlardan Jomiy hazratlariga ham nasiba yuborishga qaror qiladi va bu yumushni Xoja Hofiz G'iyosiddin Dehdorga topshiradi. Olib boril-

gan yeguliklar orasida semiz qo'yning pishirilgan go'shtining bir bo'laki ham bo'lgan. Dasturxondagi go'shtga Xoja Hofiz G'iyosiddin Dehdor suqlanib qaragancha oshirib-toshirib ta'rifini keltiradi. Jomiy tushundiki, taomni keltirgan azamatning bu go'shtga hafsalasi baland, yeyishga ishtahasi zo'r. Shunga ko'ra, unga "O'tir, o'zing ham bundan yegin" degan mazmunda taklif qiladi. Xoja Hofiz Dehdor go'shtdan yebgina qolmaydi, balki paqqos tushiradi va uning bu ishi Jomiyning quyidagicha ruboiy bitishiga sabab bo'ladi:

*Ey xoja, maro zi lutfi xud parvardi,
Z-ovardani pushti dunba farbeh kardi,
Bishastiyu dunbaro ba rag'bat xo'rdi,
Burd ba shikam on chi ba pusht ovardi.*

Ey xoja, meni o'z lutfing bilan parvarish qilding, (qo'yning orqa qismi bo'lgan) dumba keltirish bilan semirtirding, o'tirib olib dumbani ishtaha bilan o'zing eding, orqalab keltirganingni qorningda olib ketding.

Shu asarda keltirilgan Jomiyning bir qit'asidan ma'lum bo'lishicha, unga Navoiy Xoja Hofiz G'iyosiddin Dehdor orqali moddiy himmatga ega bo'lgan buyumlar, jumladan, tilla tangalar ham yuborib turgan. Olib boruvchi bir safar shunday puldan o'ziga olib qolgan va yana Jomiy hajviga uchragan:

*Ba Dehdor guftamki, bardor baxsh,
Az on surrai k-az vay sar afroshtam
Zi insof dam zad, k-az on baxshi man:
Hamon baski, dar roh bardoshtam.*

Tarjimasi:

Dehdorga aytdimki, "Menga hurmat qilib yuborilgan hamyondan hissa ol!" O'z hissasi to'g'risida insof yuzasidan so'z ochib: Yo'lda olganim yetar", dedi.

Mulohaza o'rnida aytish kerakki, bu voqealardan kelib chiqib, Xoja Hofiz G'iyosiddin Dehdorni badnafslilik, befahmlik, shuningdek, egri qo'llikda ayblash o'rinli emas. Yuqoridagi hajviy holatni esa shunday izohlash kerak: aftidan, Abdurahmon Jomiyda ham qahramonimizga nisbatan hazilomuz munosabatda bo'lishga moyillik bo'lgan. Zero, u tabiatan zarofatli inson edi. Piri komilning hazil mutoyibasi ham o'ziga xos, ya'ni sokin va bosiq ravishda zohir bo'lgan. Uning siistonlik shoir Qozizoda bilan bo'lgan voqeasini eslaylik. (4, 366-367)

Xoja Hofiz G'iyosiddin Dehdor esa Jomiydek zotga "ko'tara savdo" tariqasida hazil qilishni maqbul ko'rmagan, chunki kutilmaganda uning diliga qattiq tegib ketishi mumkin edi. Shunga

ko'ra, hazilning o'ziga xos yo'li – pinhona qitmirlik yo'lini tutgan va shunga yarasha "javoblar"ni ham olgan. Ehtimol, unda o'rtamizdagi bunday hazil-mutoyibalar piri murshidga ruhiy madad va ijodiy ilhom bag'ishlaydi, degan fikr ham bo'lgandir.

Jomiy ruhiyati Xoja Hofiz G'iyosiddin Dehdorni juda erta ma'rifat sari yo'llaganligini ham ana shu "Xamsat ul-mutahayyirin" asaridan bilamiz. Unda Navoiyning hikoya qilishicha, Xoja Dehdor bir vaqtlar Sulton Abusaid mirzo qo'l ostida xizmat qilgan. O'sha kezlari bir kecha tushiga Jomiy kirgan va unga "Qur'on o'qi" (Qur'on bixon) deya da'vat qilgan. Vaqti kelib hukumat Sulton Husayn mirzoga qaror topadi va yetti-sakkiz yildan keyin Xoja Hofiz Dehdor Navoiyga "musohib bo'ladi va ul tushni izhor qiladi". Albatta, qaysidir suhbat asnosida.

Jomiy vafot etgan yili, ya'ni 1492-yilning kuzida Navoiy ba'zi bir muhim ishlarni bajarib kelish uchun Xoja Hofiz G'iyosiddin Dehdorni Astrobod viloyatiga yuboradi. Keling, yozg'uchidan bu haqida "Xamsat ul-mutahayyirin"dan o'qiy qolaylik:

"Alar (ya'ni Jomiy) favt bo'lur yilkim, ul voqea (ya'ni Jomiyni tushida ko'rish) ko'rgan tarixdin o'ttiz-o'ttiz to'rt yil taxminan o'tib erdi erkan, Xoja Dehdorni bu faqir ba'zi muhim uchun Astrobod viloyatg'a yiborib erdim. Ul muhimni saranjom qilib, qaytib keladurganda shaharning (ya'ni Hirotning) bir manziliga yetganda ahmol va asqolni (yuk-yarog'ini) qo'yib, bejihat ilg'ab (sababsiz ravishda shoshilgancha) shahrg'a keldi va alar naz' holatida (jon chiqish holatida) va mavt sakarotda (o'lim talvasasida) erdilar, hech hofiz g'ozir ermas erdikim, alar boshida Qur'on o'qig'ay. Bu mahalda Xoja Dehdor yetishdi. Alarning vido diydorlarig'a musharraf bo'lub, Qur'on o'qug'oli boshladi, xatimni to'gatmak hamon erdikim, alar ruh badiatin jon ofaring'a topshurdilar. Bu nav' karomat avliyoning kamidin voqe' bo'lmish bo'lg'ay..." (5, 76) G'arib hodisa: Jomiyning o'ttiz yillar avvalgi Xoja Hofiz G'iyosiddin Dehdorga qarata tushdagi da'vati uning o'ziga nisbatan amalga oshmoqda. Boshqacha qilib aytganda, xuddi omonatini topshirish chog'ida oson jon taslim qilish uchun o'qiladigan Qur'onni piri murshid mazkur muridiga buyurgandek. Navoiy ta'kidlaganidek, bunday karomat valiylarning ozchiligidan sodir bo'ladi.

Jomiy vafoti bilan bog'liq mazkur voqeada-gi yana bir jihat bizni mulohaza qilishga undaydi. U ham bo'lsa, Xoja Hofiz G'iyosiddin Dehdorning Astrobodga yuborilishi hodisasidir. "Makorim ul-axloq"dagi Badiuzzamon mirzoning Hayrobod qishlog'i odamlariga havasi tushib qolishi voqea-

sini eslaylik. Voqea, o'sha chog'da shahzoda yonida bo'lgan va unga Navoiy nomidan mazkur qishloqni in'om etgan xoja G'iyosiddin Muhammad Dehdor o'z valine'matiga ma'qul tushgan o'sha ishini Astrobodga ana shu gal borganida qilmaganmikin?

Mulohaza qilib ko'rsak, Badiuzzamon mirzo Jomiy vafotidan (1492-y.) bir yil avval Astrobodga hokim etib tayinlangan edi. Biror vaqt o'tib, viloyatning kent va qishloqlari bilan tanisha boshlagan. Ana shunday viloyat bo'ylab kezishlardan birida yoniga poytaxtdan kelgan Xoja Hofiz Dehdorni ham olgan bo'lishi mumkin. Bu bir taxminiy gap, albatta. Ammo Navoiyning bu viloyatdagi o'ziga tegishli mol-ashyolar-u yersuvlariga tegishli ishlarni eng ishonchli noibi Xoja Hofiz G'iyosiddin Dehdor zimmasiga yuklaganligi, shubhasiz. Zotan, bu inson tabiatan zukkoli-gi-yu omilkorligi, uddaburonligi-yu tadbirkorligi bilan Navoiyning ishonch-etiborini qozonibgina qolmasdan Xuroson hukumatining ijtimoiy hayotida ham o'z o'rni va mavqe'iga ega shaxs bo'lgan, deya olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Navoiy zamondoshlari xotirasida. – T., G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1985, 99-bet
2. Zayniddin Vosifiy. *Badoye' ul-vaqoye*. – T., G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979, 112-113-bet
3. Alisher Navoiy. *"Hamsat ul-mutahayyirin", tanqidiy matn. Tanqidiy matnni tuzuvchi va so'zboshi muallifi Ozodbek Alimov*. 2015, 76-bet.
4. Sadriddin Ayniy. *Asarlar*, 8-tom. T., 1967, 366-367-betlar.
5. Navoiy asarlari Munis dasxatida, *"Toshket oqshomi"* gazetasi, 1974, 17-iyun.
6. Navoiy maktublarini o'qib..., *"Fan va turmush"*, 1976. №11.
7. Y.Tursunov, *"Munshaot asarining matniy tadqiqi "Mumtoz so'z" nashriyoti*. – T., 2016, 114-bet.
8. Navoiy *"Munshaot"ining Leningrad fondidagi ikki nusxasi haqida*. *"Adabiy meros"*, 1978. №10.
9. *Do'stlik lavhalar*. *"Fan va turmush"*, 1982. №5.
10. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlaridagi o'zbek adabiyotida yaratilgan maktublarining ayrim xususiyatlari. *Adabiy manbashunoslik. Qo'yozmalar instituti olimlarining 1980-yilda bajar-gan ilmiy ishlari preprinti*. – T., 1980, 11-13 betlar.
11. *"Xazoyin ul-maoniy"ning tasnif tarixiga doir*. *"Adabiy meros"*, 1983, №3(27).